

Ольга Лотюк,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 342 (477)

***Конституційно-правовий механізм
формування та підтримки інститутів
громадянського суспільства***

Вирішення складних суспільних проблем, що існують сьогодні в Україні, потребує поряд з реформуванням державних інститутів створення умов для становлення громадянського суспільства, його ефективного функціонування. Саме розвинуте громадянське суспільство є реальною передумовою для найбільш повної реалізації прав і свобод людини і громадянина. Тому сьогодні однією з найбільш актуальних в Україні є проблема вдосконалення механізму формування та підтримки інститутів громадянського суспільства і насамперед на конституційному рівні.

Окремі аспекти конституційного регулювання засад громадянського суспільства розглядали К. А. Бабенко, Ю. Г. Барабаш, Я. О. Кагляк, А. Р. Крусян, П. М. Рабінович, В. В. Речицький, О. В. Скрипнюк, С. М. Тимченко, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко.

До авторів теоретико-методологічних засад громадянського суспільства

слід віднести В. Баркова, В. Бебика, Г. Берченка, І. Горбатенко, Г. Зеленько, А. Карася, М. Калініченка, А. Колодій, О. Косілової, І. Кресіної, А. Кудряченка, Ю. Левенця, Ф. Рудича, М. Рябчука, Т. Розової, Г. Щедрової.

Незважаючи на наявність певної кількості наукових праць щодо проблематики громадянського суспільства, дослідження конституційно-правового механізму формування та підтримки інститутів громадянського суспільства в Україні залишається актуальним.

Дослідження проблематики громадянського суспільства є надзвичайно складним. Згідно з Конституцією України людина в Україні визнається найвищою соціальною цінністю, її права і свободи забезпечуються, з одного боку, державою, а з іншого – суспільством.

Очевидність такого положення не означає простоту впровадження його в реаліях сьогодення, оскільки держава характеризується дуалізмом своєї

природи. З одного боку, держава є формою організації суспільства, з іншого – відокремлене утворення, інструмент влади, який формує інтереси, відмінні від інтересів суспільства.

Внаслідок дуалізму інтересів відбувається не збігання між фактичною та належною метою державної влади. Під час обговорення цілей держави зміщуються, зазвичай, три різні питання: для чого існує держава? Яку мету має історично будь-яка конкретна держава? Яку мету має держава в цю епоху для всіх членів і для всього суспільства [1, с. 271]?

С. А. Арбузова справедливо зазначає, що перші два питання вирішити остаточно не уявляється можливим [2]. Щодо останнього питання слід зазначити, що на сьогодні всі держави поступово дійшли єдиного розуміння, що їх благополуччя пов'язане нерозривно із благополуччям індивідуума.

Чим тісніше взаємодіють держава і суспільство, тим ефективніше здійснюється забезпечення прав і свобод людини. У методологічному розумінні категорії держава і суспільство слід розглядати як самостійні (відносно самостійними), але тісно взаємопов'язані. Якщо суспільство, як саморегулююча система, є визначальною конституантою держави, то держава має досить дієві засоби впливу на стан суспільних відносин.

Дослідження громадянського суспільства у взаємозв'язку із терміном «механізм» не випадкове. Механізм символізує рух.

Термін «механізм» – означає внутрішню будову системи чого-небудь, сукупність станів та процесів, із яких складається яке-небудь явище.

Під «механізмом» розуміють сукупність взаємопов'язаних елементів, які становлять певну систему, яка перебуває в певному русі.

Інститути громадянського суспільства є у певному упорядкуванні,

під впливом факторів правового та неправового впливу. Тому в наукових джерелах існують різноманітні підходи до дослідження громадянського суспільства, серед яких трапляються підходи дослідження вказаного соціального феномена через призму або у складі, або за допомогою різноманітних механізмів.

Поняття «конституційно-правового механізму формування та підтримки інститутів громадянського суспільства в Україні» у науці по-різному інтерпретується і визначається термінологічно.

Зокрема, використовуються такі терміни, як: механізм взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства, державно-правовий механізм, механізм правового регулювання, механізм реалізації суб'єктивних прав, соціально-юридичний механізм забезпечення прав людини і громадянина, механізм правового захисту прав людини тощо.

Механізми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства науковці розглядають у декількох аспектах. З юридичної точки зору, громадянське суспільство – є необхідною передумовою формування правової держави. З позиції соціології громадянське суспільство – це особливий стан індивіда, якому притаманні, з одного боку, високий рівень автономії від соціуму взагалі і від держави зокрема, а з іншого – здатність конструктивно спілкуватися з іншими особистостями заради суспільного миру. У політологічних дослідженнях обґрунтовуються моделі взаємодії держави і громадянського суспільства: конфронтаційна, патерналістська, консенсусна тощо.

І. В. Ростовщиков під механізмом реалізації суб'єктивного права в широкому значенні розуміє соціально обумовлений, психологічно регульований, законодавчо передбачений комплекс узгоджених дій, насамперед, особи як право носія, а також зобов'я-

заних та інших суб'єктів з метою отримання зацікавленою особою соціального блага, опосередкованого правом (свободою) [3, с. 34].

А. С. Мордовець характеризує соціально-юридичний механізм забезпечення прав людини як певну систему засобів і фактів, які забезпечують необхідні умови поваги усіма прав та основоположних свобод людини, які зумовлені гідністю, яка притаманна людській особистості і є суттєвими для її вільного і повного розвитку [4, с. 35].

Автори обох підходів зробили акцент на загальнофілософських парадигмах, таких, як: забезпечення, охорона, реалізація тощо.

Конституційно-правовий механізм слід розглядати як достатній для досягнення конкретної мети. У цьому випадку метою є зародження та ефективне функціонування інститутів громадянського суспільства. Головними складовими елементами такого механізму виступають інституційні структури.

В Україні відсутній чіткий механізм конституційно-правового регулювання діяльності як недержавних суб'єктів громадянського суспільства, так і їх взаємодії з органами державної влади, а саме: законодавчо визначеної чіткої та послідовної характеристики суб'єктного складу та інститутів громадянського суспільства; ефективної системи регулювання конституційно-правових відносин інститутів громадянського суспільства і державного апарату; стабільних і чітких юридичних інструментів і процедур взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави, які забезпечують баланс їх інтересів.

Від ефективності конституційно-правового механізму регулювання діяльності суб'єктів громадянського суспільства, різнобічної взаємодії вказаних суб'єктів з органами державної влади залежить дієвість інститутів громадянського суспільства, а також їх стабільність і стійкість у цілому.

Г. В. Берченко вважає, що громадянське суспільство – це самоорганізована і саморегульована, автономна сфера суспільного життя, в якій функціонують добровільні некомерційні недержавні об'єднання, що діють у межах законодавства і втілюють цінності свободи і солідарності [5, с. 6; 6, с. 3–4].

Однак громадянське суспільство – це утворення, яке, на мою думку, не може повністю бути саморегульованим. Завжди виникає потреба у правовому регулюванні.

Правове регулювання має специфічний механізм. Поняття механізму правового регулювання використовується в теорії для розкриття взаємодії різних елементів правової системи, за допомогою яких здійснюється регулятивний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування.

Механізм правового регулювання – це взята в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим»).

Механізм правового регулювання становлять певні елементи, які є обов'язковими на окремих його стадіях: 1) принципи права, норми права, нетипові правові розпорядження (спеціалізовані норми права), об'єктивовані в нормативно-правових актах; 2) правовідносини, суб'єктивні юридичні права й обов'язки в їх індивідуалізації (конкретизації); 3) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків; 4) акти застосування норм права.

У механізмі правового регулювання громадянського суспільства ключове місце займають конституційно-правові норми.

Економічні, соціальні та правові критерії громадянського суспільства у своїй сукупності є фундаментом для побудови громадянського суспільства в державі.

Громадянське суспільство складається з окремих індивідів, тому особливістю його є наявність внутрішнього протиріччя. Л. Ю. Грудцина виправдано вважає, що наявність домінуючого приватного інтересу, що закладає внутрішнє протиріччя, яке одночасно є рушійною силою розвитку громадянського суспільства і держави, бо породжує конкуренцію індивідів і протистоїння в різноманітних недержавних сферах [7].

Особливістю зародження громадянського суспільства в Україні є зародження його, здебільшого, не через економічне об'єднання громадян, а через надання можливостей асоціацій в самоуправлінні.

Будь-яке суспільство, в тому числі і громадянське, перебуває в постійній динаміці, тому необхідно визнати неможливість вироблення єдиного і статичного поняття «громадянського суспільства». Однак можливо зафіксувати соціокультурне різноманіття можливостей взаємодії у відносинах держави, суспільства й особистості.

Крім того, визнаючи наявність інститутів громадянського суспільства як невід'ємних складових частин громадянського суспільства, слід визнати неможливість фіксації універсальної жорстко структурованої системи інститутів.

Громадянське суспільство є сферою, де протиріччя між одиничним і загальним виявляться і вирішується: інтерес окремо взятого індивіда співіснує з інтересами суспільства, за допомогою інститутів якого здійснюється взаємодія з державою.

Реалізація ідеї громадянського суспільства пов'язана з модернізацією соціальної організації людства шляхом повноцінного розвитку унікальності особистості у цілісному суспільстві завдяки використанню сучасних технологій соціальної організації.

Під інститутами громадянського суспільства слід розуміти діючі незалежно від держави або за підтримки

останньої суспільних структур (об'єднаних за соціальними, професійними та іншими ознаками).

Під державно-правовим механізмом формування та підтримки інститутів громадянського суспільства розуміють сукупність суспільних і державно-правових (публічних) відносин, суб'єкти яких за допомогою різноманітних методів, способів та засобів, з урахуванням правових (системи національного законодавства), політичних (політичний режим), соціальних (зобов'язання держави по соціальному забезпеченню малозабезпечених і непрацездатних осіб, право суспільства вимагати від держави виконання цього зобов'язання) і економічних факторів (свобода підприємницької та іншої не забороненої законом економічної діяльності) впливають на: виникнення інститутів громадянського суспільства (наприклад, офіційне визнання державою їх існування шляхом державної реєстрації організаційно-правової форми їх діяльності і установчих документів); розвиток інститутів громадянського суспільства (наприклад, суспільне схвалення результатів діяльності суспільної правозахисної організації, приєднання до неї волонтерів; проведення конкурсів, виділення державою щорічних грантів, премій; пільговий податковий режим) [7].

До складу механізму формування та підтримки інститутів громадянського суспільства входить конституційно-правовий механізм.

Конституційно-правовий механізм діє шляхом прийняття системи національного законодавства уповноваженими органами державної влади за допомогою сукупності методів, способів та засобів, а також через механізм державного (владного) примушування. На інститути громадянського суспільства здійснюється двосторонній вплив: безпосередній (прямий) вплив і опосередкований вплив, через інші державно і суспільно значущі інститути.

Основними напрямками безпосереднього формування і підтримки інститутів громадянського суспільства за допомогою конституційно-правового механізму є: 1) розроблення, прийняття та вдосконалення законодавчого регулювання виникнення, розвитку та функціонування інститутів громадянського суспільства; 2) впровадження різноманітних форм державної підтримки інститутів громадянського суспільства; 3) співробітництво органів державної влади з інститутами громадянського суспільства для налагодження конструктивного діалогу громадянського суспільства з державою; 4) визначення частки можливої участі органів державної влади в діяльності окремих інститутів громадянського суспільства.

Отже, конституційно-правовий механізм формування та підтримки громадянського суспільства характеризує динаміку розвитку системи інститутів громадянського суспіль-

ства. Його цінність і функціональне призначення проявляються у процесі практичної дії коли суб'єкти використовують його засоби для досягнення конкретних цілей. Системі інститутів громадянського суспільства притаманні і статичні параметри, статичні взаємозв'язки між окремими елементами або інші стабільні правові стани, правові режими, направлені на утворення і закріплення статусу суб'єктів суспільних відносин щодо формування і функціонування громадянського суспільства.

Цей механізм є певною динамічною сукупністю конституційно-правових відносин щодо виникнення, розвитку та функціонування відносно самоорганізованих і саморегульованих інститутів громадянського суспільства, суб'єкти яких діють за допомогою певних методів, способів та засобів, з урахуванням правових, політичних, соціальних і економічних факторів впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гумлович Л. Общее учение о государстве. Перевод со 2-го немецкого издания ; пер., прим., доп.: И. А. Неровецкий (Вступ. ст.) – СПб. : Тип. т-ва «Обществ. польза», 1910. – 516 с.
2. Арбузова С. А. Сущность и структура государственно-правового механизма управления обеспечением прав и свобод человека и гражданина / С. А. Арбузова // Вестник Владимирского юридического института. – Владимир : Изд-во ВЮИ ФСИН России. – 2008 – № 1 (6). – С. 84–89.
3. Ростовщиков И. В. Права личности в России: их обеспечение и защита органами внутренних дел / И. В. Ростовщиков, Н. В. Витрук. – Волгоград : Волгоградский юридический ин-т МВД России, 1997. – 188 с.
4. Мордовец А. С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина / под ред. : Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ВШ МВД РФ, 1996. – 286 с.
5. Берченко Г. В. Конституційні засади громадянського суспільства в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. ... юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Г. В. Берченко. – Х., 2011. – 216 с.
6. Берченко Г. В. Конституційні засади громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ... юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Г. В. Берченко. – Х., 2011. – 20 с.
7. Грудцына Л. Ю. Государственно-правовой механизм формирования и поддержки институтов гражданского общества в России: дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Л. Ю. Грудцына. – М., 2009. – 402 с.

Лотюк О. С. Конституційно-правовий механізм формування та підтримки інститутів громадянського суспільства

У статті розкривається поняття конституційно-правового механізму формування та підтримки інститутів громадянського суспільства, юридична природа самого громадянського суспільства, аналізується структура механізму. Визначаються проблеми функціонування конституційно-правового механізму формування та підтримки інститутів громадянського суспільства, їх причини та можливі шляхи усунення.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, механізм, конституційно-правовий механізм, гарантії, процедури, ефективність.

Лотюк О. С. Конституционно-правовой механизм формирования и поддержки институтов гражданского общества

В статье раскрывается понятие конституционно-правового механизма формирования и поддержки институтов гражданского общества, юридическая природа самого гражданского общества, анализируется структура механизма. Определяются проблемы функционирования конституционно-правового механизма формирования и поддержки институтов гражданского общества, их причины и возможные пути их решения.

Ключевые слова: гражданское общество, институты гражданского общества, механизм, конституционно-правовой механизм, гарантии, процедуры, эффективность.

Lotiuk O. The constitutional and legal mechanism of formation and support for civic society institutes

The notions of constitutional and legal mechanism of formation and support for civic society institutes and legal nature of civic society have been defined as well as the structure of the mechanism analysed. Problems of constitutional and legal mechanism of formation and support for civic society institutes are determined as well as their causes and possible ways of elimination.

Key words: civic society, civic society institutes, mechanism, constitutional and legal mechanism, guarantee, procedure, efficiency.